

Karaktärisering och kulturhistorisk värdering

Annerstads kyrka

Annerstads socken i Ljungby kommun
Kronobergs län

Smålands museum
David Fuchs

Inledning

Bakgrund och syfte

I samband med upprättandet av vård- och underhållsplaner för kyrkor i Växjö stift har Smålands museum på uppdrag av BSV arkitekter & ingenjörer AB i Värnamo genomfört en karakterisering och kulturhistorisk värdering av Annerstads kyrka. De kyrkor som berörs är de som tillhör Svenska kyrkan och omfattas av kulturminneslagen, dvs. kyrkobyggnader som är tillkomna före utgången av år 1939 och ytterligare några som skyddas genom särskilt beslut av Riksantikvarieämbetet. Arbetet bekostas av medel från den kyrkoantikvariska ersättningen. Karakteriseringen och den kulturhistoriska värderingen syftar till att användas som underlag för vård- och underhållsplanen.

Nedanstående material består av en historik över kyrkobyggnaden, en beskrivning av exteriör och interiör samt en kulturhistorisk bedömning. Arbetet har varit uppdelat i en fältdel med inventering samt arkivgenomgång. De aktuella arkiv som gått igenom har främst varit läns museets topografiska arkiv och Antikvarisk- topografiska arkivet, Riksantikvarieämbetet i Stockholm. Uppgifter har vidare hämtats från aktuell litteratur däribland hembygds litteratur. De redovisade arkivuppgifterna utgör en sammanfattning av genomgångna arkiv och ska inte ses som en komplett beskrivning i kyrkobyggnadens historia.

Kulturhistorisk bedömning

En kulturhistorisk bedömning är aldrig definitiv utan kontinuerligt föremål för omvärderingar. Bedömningen utgår från såväl den enskilda kyrkobyggnadens värden som kyrkomiljön i sin helhet, men också till värden i förhållande till andra kyrkobyggnader i stiftet och övriga landet. Inför varje planerad förändring skall tillstånd inhämtas från länsstyrelsen och varje ärende behandlas där från fall till fall. Den kulturhistoriska bedömningen utgör underlag för beslut om vilka åtgärder som kan vara berättigade till kyrkoantikvarisk ersättning

Kortfattad historisk beskrivning

Annerstads socken finns omnämnd i ett pergamentsbrev från 1371 men redan 200 år tidigare omnämns byn Skeen i Annerstads socken i samband med att munkarna i Nydala köper ålfisket av dåvarande konungen Knut, varför Annerstads kyrkliga socken tros härröra från denna tidsperiod. Kyrkan i Annerstad är den andra i ordningen och föregicks av en medeltida stenkyrka troligen uppförd på 1100-talet med långhus, kor och absid samt en fristående klockstapel. Under det nordiska sjuårskriget, 1563-70, brändes kyrkan av danskarna men återuppbyggdes igen bl.a. med ekonomiskt bidrag från Johan III. År 1824 revs den medeltida kyrkan och ersattes med Annerstads nuvarande kyrka. Kyrkan ligger på en höjd strax öster om den gamla kyrkogården omgiven av odlingslandskap och med skola och prästgård i nära anslutning. Kyrkan uppfördes under åren 1823-24 utifrån ritningar upprättade av Johan A. Wilelius, 1823. År 1862 invigdes kyrkan av biskop Esaias Tegnér.

Exteriör

En brant backe kantad av bokhäckar leder upp till kyrkans entré vilken flankeras av stenstolpar försedda med sirliga smidesgrindar. Kyrkan ligger upphöjd på en plåtå ca en meter över den omkringliggande kyrkogården.

Tornentrén markeras av två pelare med överliggande fronton utförda i natursten. Ovan entrén finns en inmurad stenhäll med en slätputsad listomfattning vars inskription lyder: ”Nybyggd i Carl XIV Johans Regeringsår 1824 Si! Denna stenen skall vara vittne mellan oss at I Eder Gud icke försaka skolen Josuah 24 cap. 27 v.” Ovanför stenhällen i höjd med tornets andra avsats sitter ett runt fönster vars spröjs delar det i åtta cirkelsektorer. Tornets västra och södra fasader är kraftigt angripna av rödalger. Tornet är försett med ett pyramidformat tak krönt av en kvadratisk lanternin av trä med blinderade valvbågade öppningar. Hörnen markeras av svagt utskjutande risaliter. På tornets krön står ett kopparklätt klöverbladskors. Träpanelen på lanterninens södra sida är angripen av röta. Tornet är försett med urverk och har en urtavla i väster, dessutom är tornet försett med dubbla ljudluckor i alla väderstreck.

Kyrkan är uppförd utifrån en rektangulär plan med en utbyggd halvrund sakristia i öster och ett kvadratisk torn i väster. Väggarna är spritputsade och vitkalkade med slätputsade fönster- och dörrömmefattningar. Sockeln är avfärgad i kimröksgrått. Utmed långhusets takfot löper ett kraftigt listverk av trä under listverket en slätputsad bård. Absidens listverk utformat i likhet med långhusets men format i putsen med hjälp av dragmallar. Taket på långhuset, tornet och absiden är täckt med kopparplåt och försett med hängrännor och stuprör av koppar.

På södra långsidan finns en entré vars enkla omfattning utgörs av två risaliter med bas och kapital samt ett överliggande listverk. Hela omfattningen är utförd i kryssharnad natursten. Ovanför entrén sitter ett lunettfönster.

De högresta, bågvälvda fönstren med kopparklädda solbänkar delas genom mitt- och tvärpost i sex lufter. Fönstren är indragna i fasaden och har på senare tid försetts med blyspröjsade innanfönster. Ytterbågarna är målade i en mörkbrun kulör medan innerbågarna är vita. På långhusets västra gavel, på vardera sidan om tornet i höjd med orgelläktaren sitter ett runt fönster vilket förser läktaren med ljus.

Den i terrängen lägre belägna rektangulära kyrkogården delas av grusgångarna in i fem gravkvarter och omger kyrkan i norr, öster och söder. Kyrkogården ramas in av en kallmurad stenmur. Utanför kyrkogårdsmuren står en krans av lövträd huvudsakligen lönn, kastanj och

lind. I samband med att kyrkogården utvidgades utanför muren åt öster anlades också en urnlund på det nya gravkvarteret.

Exteriört har Annerstads kyrka genomgått väldigt få förändringar. År 1924 täcktes taket på tornet och tornspiran med koppar och året därpå lät man klä långhusets tak med galvaniserad plåt. Vid 1955 års renovering anordnas en separat ingång till sakristian. År 1987 utförde Bröderna Bergström i Lidhult en exteriör renovering där kyrkans fasader sandblästrades och putsen lagades för att sedan avfärgas med kalkcementfärg av märket Serponit.

År 1990 grävde man ned en tank för avlopp i anslutning till kyrkans södra sida. Som ett led i att handikappanpassa kyrkogården släntades trappan mot kyrkogårdens norra sida av i likhet med vad som skett tidigare på den södra sidan. Dessutom placerade man ut en fasadbelysning vilken skulle belysa kyrkan från fyra sidor. År 1994 anlades en ny tillfart till kyrkan öster om de två befintliga.

Interiör

Vapenhuset har en lite annorlunda utformning med en inklädd trappa vilken leder upp till en liten läktare. På läktarbarriären har man spikat upp en rad äldre kistplåtar försedda med minnestexter. Utrymmet under trappan har man låtit bygga in och inrymmer där kyrkans el-central. På vapenhusets läktare finns en dörr till kyrkans orgelläktare samt en inbyggd trappa vilken leder vidare upp i tornet. Utmed vapenhusets södra vägg sträcker sig en låg träbänk. Golvet är av slipad kalksten och taket utfört av breda kilsågade bräder vilka strukits med oljefärg i en djupröd, närmast engelsk röd, kulör.

På tornets andra avsats förvaras ett äldre urverk till tornuret samt fodralet till ett ståndur. Här finner man också en bevarad bit av kyrkans äldre takbeklädning av spån. Utmed norra väggen står ett stort bokskåp vilket rymmer en rad böcker av äldre datum.

Ingången till kyrkorummet från vapenhuset liksom entrén på kyrkans sydsida är försedd med vindfång. Dörrarna i långhusets vindfång är blyspröjsade med antikglas. Invändigt håller kyrkan måtten 24,54 meter lång och 11,8 meter bred med 5,25 meter höga väggar

Orgelläktaren bärs upp av fyra pelare och två halvkolonner med kanneleringar, målade i en ljus gråblå kulör med marmorerad bas och delvis förgyllt kapital. Läktarbarriären vilken går i samma färgställning har ett utskjutande mittparti vilket pryds av Carl XIV Johans emblem. Utrymmet under läktarens södra och norra del har byggts in och rymmer handikapptoilet, ett vaktmästarutrymme, samt ett litet andaktsrum och kapprum. I andaktsrummet finns ett altare smyckat med ett kors av ek och två trearmade ljusstakar. På väggen bredvid altaret har man låtit montera upp en äldre gravstenshäll.

På orgelläktarens norra del finns den gamla bänkinredningen och trägolvet bevarat medan man på läktarens södra del och mittparti täckt golvet med en plastmatta samt ersatt bänkarna med lösa stolar. Orgelfasaden har en mycket enkel utformning med endast ett fåtal dekorationer, inte alls så rikt utformad som i många andra nyklassicistiska kyrkor från den här tidsperioden.

Den öppna bänkinredningen delas av mitt- och tvärgången in i fyra kvarter med vardera sex bänkrader målade i grått med röda sidospeglar och förgyllt ram. I södra tvärgången står en ljusbärare. Golvet i långhus och kor är av lackad fur. Taket är tunnvalvt och målat i en ljus

gråblå kulör. I mötet mellan vägg och tak löper ett enkelt utformat listverk målat i en ljusgrå kulör och dekorerat med en förgylld list.

Den nyklassicistiska altaromfattningen flankeras av kannelerade pilastrar med förgyllda krön. Överst vilar en fronton vars mittfält rymmer en förgylld sol i relief. Altartavlan visar Jesus och hans lärjungar i den heliga nattvarden och är en kopia av Växjö domkyrkas tidigare altartavla. Ursprungligen utgjordes altaruspsatsen av ett kors men ersattes 1834 av dagens altartavla målad av Salomon Andersson. Altaret ringas in av den halvcirkelformade altarringen utförd med en öppen balustrad målad i grått och klädd med ett ljusst rosa tyg. I vardera av korets hörn står det en halvrund korbänk vars omfattning är utformad i likhet med altarringens balustrad. På korväggen i söder hänger en nummertavla och vid den norra står ett ständur. På var sida om altaret finns en rikt utsmyckad dörr som leder in till sakristian.

På den norra väggen mellan första och andra fönsteraxeln, räknat från koret, står kyrkans predikstol försedd med dekorerade speglar. På norra väggen hänger dessutom ett medeltida triumfkrucefiks. På den motsatta sidan står en altaruspsats från 1643 och framför den en dopfont i sandsten från 1200-talet med djurmotiv. Dopfonten härrör från den gamla kyrkan och kom efter att kyrkan rivits att användas som kokkärl vid tjärtillverkning. Därefter hamnade den i prästgårdens trädgård där den tjänade som blomsterurna innan den slutligen återfördes till kyrkan i början av 1900-talet.

I långhuset finns sex större ljuskronor, två hänger framme i koret och fyra över bänkinredningen. Dessutom hänger två mindre ljuskronor i taket ovanför orgelläktaren. I vart och ett av långhusets fönster står en femarmad ljusstake. Dessutom finns det sammanlagt fem lampetter fördelade på korväggen och långhusets väggar. Samtliga takkronor har kompletterats med elbelysning. Kyrkans uppvärmningssystem består av ett antal direktverkande el-element vilka placerats under fönstren utmed långhusets väggar.

I sakristian finns ett litet altare placerat mellan två stora förvaringsskåp vilka bland annat rymmer kyrkans mässhakar. I sakristians östra del har man låtit inreda toalett och kapprum. Man har även placerat in ett litet arbetsbord. Taket har breda trätiljor målade i ljusgrått och golvet är belagt med en träimiterande plastmatta.

Interiören i Annerstads kyrka präglas till stor del av 1900-talets renoveringar. Inredningen är dock, så när som på den förändrade bänkinredningen, ursprunglig. Denna förändring skedde i samband med en renovering 1902 vid vilken man även försåg kyrkans kordörrar med en ny dekor, bytte ut den tidigare nummertavlan och återförde den medeltida dopfonten till koret. Innertaket delades genom ett påspikat listverk upp i rutor och målades om. Väggarna målades med kompositfärg i en strävan att efterlikna kvadersten och predikstolen försågs med emblem.

1932 tvingas man sätta in två nya pelare under läktaren för att öka dess bärkraft till följd av att man året innan låtit installera ett nytt orgelverk.

Nästa invändiga renovering skedde år 1955 utifrån ett förslag framtaget av arkitekten Sigfrid Ericsson, Göteborg. Interiören fick en ljusare färgsättning och 1902 års rutverk av lister i kyrktaket plockades ned. I vapenhuset lade man in ett golv av kalksten och i kyrkorummet lades ett nytt trägolv i bänkkvarteren. 50-talets renovering medförde dessutom en ny elektrisk anläggning för belysning och elvärme liksom elektrisk drivning av klockringningen och orgelfläkten. Bänkinredningen byggdes om och försågs med raka gavlar och fönstren kompletterades med blyspröjsade innerbågar. Det var också i samband med denna renovering

som triumfkrucifixet från 1400-talet och altarpopsatsen från 1643 placerades vid södra långhusväggen i koret.

Den senaste interiöra renoveringen skedde 1990. Då skedde en förändring av kyrkorummets färgsättning med utgångspunkt i altarpopsatsen. Valvet och predikstolen lämnades dock oförändrade. I koret nedanför korttrappan installerades en handikappramp. Altarmålningen rengjordes och kyrkans altarrundel kortades av med fyra dockor var sida och knäfallet breddades samt försågs med nytt tyg. I taket ovan altaret anbringades fyra spotlights.

Under orgelläktaren lät man avlägsna sex bänkar på var sida mittgången för att bereda plats åt de planerade läktarunderbyggnaderna. I norr inreddes ett uppehållsrum och i söder en handikapptoalett samt ett förråd. På orgelläktarens södra sida planades golvet ut och bänkarna avlägsnades för att ge plats åt lösa stolar. Vidare renoverades orgeln och trappan mot läktaren och dörrarna till läktaren från vapenhuset försågs med lås.

Fönstren målades om och tätades. Södra ingångens dörr reparerades. Dessutom företogs en del nya elinstallationer där bland annat befintliga bänkvarmare och radiatorer byttes ut och toaletten försågs med ett säkerhetslarm.

Inventarier

På tornets andra avsats förvaras några av de inventarier som bevarats från den medeltida kyrkan. Kyrkans viktigare inventarier utgörs av en ljuskrona från 1634, en romansk fabeldjursfunt från 1200-talet, en altarpopsats från 1643, två kyrkklockor från 1639 och 1582, ett medeltida triumfkrucifix, kalk och patén, samt en mässhake från 1580-talet.

Ljuskronan, från 1634, med plats för sex ljus är en säregen renässanskrona av mässing. Överst på kronans stomme är anbragt en märklig människofigur, en s.k. vildman. I högra handen håller han ett svärd och i den vänstra en sköld med inskriptionen ”Anno 1634 hafwer Bastian Madtzen samt hans hustru Marine Jörgensdaater, gifwet denne liuuse-kronne til Anderstad kiercke” Bastian Madtzen var s.k. frälsefogde på Bolmarö säteri. Även altarpopsatsen från 1643 var en gåva från Bastian Madtzen.

Kulturhistorisk bedömning

Exteriört utgör Annerstads kyrka med sina högresta bågvalvda fönsteröppningar och tornets kvadratiska lanternin en välbevarad representant för de nyklassicistiska kyrkorna. Förändringar som framförallt påverkat upplevelsen av kyrkans exteriör är bytet av taktäckningsmaterial till dagens koppartäckning samt tillkomsten av en entré till sakristian på kyrkans absid. Kyrkan utgör tillsammans med prästgården och kyrkogården en värdefull kulturmiljö. Vid framtida trädförnygring bör hänsyn tas till trädens nuvarande placering och trädslag

Interiört har Annerstads kyrka genomgått ett flertal förändringar. Den ursprungliga inredningen med orgelfasaden, altarmöbleringen utförd med pilastrar och trekantsgavel samt predikstolen utgör tillsammans en enhet vilken starkt bidrar till att förstärka kyrkans nyklassicistiska drag. Utformningen av kyrkans läktarunderbyggnader, där mittpartiet lämnats fritt, är en fördelaktig lösning vilken till viss del bevarar kyrkans luftiga rumskänsla. Antalet bänkar har genom åren reducerats kraftigt senast 1990 i samband med ovan nämnda

förändring av utrymmet under läktaren. Förändringarna har dock skett med ett bibehållande av kyrkorummets symmetri och harmoniska proportioner. Renoveringarna utförda 1902 och 1955 har båda skett i ett varsamt samspel med kyrkans karaktär varför Annerstads kyrka idag fortfarande utgör en relativt välbevarad nyklassicistisk kyrka. Så i den fortsatta hanteringen av kyrkan är det därför av stor vikt att hänsyn tas till dess rådande karaktär.

Händelseregister

1823-24	-	Kyrkan uppförs efter ritningar upprättade av Johan A. Wilelius, 1823
1826	-	Orgel byggd av J P Åberg, Vassmolösa
1834	-	Altartavla utförd av konstnären Salomon Andersson, Växjö
1886	-	Reparation av orgelverket, C A Johansson, Hovmantorp
1902	-	Interiör renovering
	-	Ny öppen bänkinredning
	-	Ommålning i ny färgskala
	-	Innertaket delas med trälistor in i rutor samt målas om
	-	Väggarna målas med kompositionsfärg för att efterlikna kvadersten
	-	Kordörrarna förses med dekor
	-	Predikstolen förses med emblem
	-	Ny nummertavla
	-	Dopfunten från 1200-talet restaurerad och placerad i koret
1921	-	Restaurering av krucifix och altaruppsats
1923	-	Taket på tornet och lanterninen kläs med kopparplåt
1924	-	Långhusets tak kläs med galvaniserad plåt
	-	Interiör renovering med ommålning
1926	-	Konservering av altartavlan från 1643 samt ett krucifix, arbetet utfört av Oscar Svensson, Stockholm
1930	-	Uppförande av rökgång i sakristian
1931	-	Nytt orgelverk, A Mårtenssons Orgelfabrik AB
1932	-	Två nya pelare tillförs under läktaren för att öka bärkraften sedan den nya orgeln kommit på plats
1939	-	Renovering av mässkrud skänkt av konung Johan III, AB Libraria
1954	-	Konservering av triumfkrucifix och altaruppsats, konservator E. Sköld
1955	-	Interiör renovering utarbetad av arkitekt Sigfrid Ericsson, Göteborg
	-	Ommålning av interiören i ljusare färgsättning
	-	Innertakets fältindelning bortplockad
	-	Fönstren försedda med innerbågar med blyspröjsade antikglas
	-	Nytt trägolv läggs in i bänkkvarteren
	-	Vapenhuset förses med golv av kalksten
	-	Ny elektrisk anläggning för belysning, motorer och elvärme samt komplettering av kyrkans åskledaranläggning.
	-	Klockringning och orgelfläkt elektrifierade
	-	Tillverkning av nya ytterdörrar

- Separat ingång anordnad till sakristian
 - Bänkinredningen byggs om med raka gavlar
 - Ljuskronorna hängs över bänkkvarteren och kompletteras med mignonlampor
 - Triumfkrucifixet från 1400-talet och altaruppsatsen från 1643 placeras i kyrkorummet
- 1957 - Förfrågan om figuren, vildmannen, på Annerstads renässansljuskrona från 1634
- 1962 - Exteriör renovering
- 1963 - Sanering av strimmig trägnagare i kyrkans inventarier samt i takkonstruktionen i skeppet och tornet
- 1985 - Renovering av svart sammetskrud utförd av AB Libraria
- 1987 - Exteriör renovering, Bröderna Bergström i Lidhult
- Rengöring av fasaderna medelst sandblästring
 - Lagning av putsskador
 - Avfärgning av samtliga putsade ytor med Serponit kalkcementfärg
 - Målning av samtliga underslag samt målning av tornluckor
- 1989 - Konservering av grön mässhake i sidendamast utfört av Skånehantverket i Landskrona
- Konservering av mässhake i röd sammetsbrokad från 1580
- 1990 - Interiör renovering (Browns ingenjörbyrå AB)
- Sakristians skåp byggs om och anpassas för textilförvaring, altarskivan byts ut och nytt golv läggs in
 - Installation av larm i sakristian och dörrar mot kyrkan förses med lås
 - Altartavlan rengörs och konserveras
 - Altarringen kortas av med 4 dockor var sida, knäfallet breddas och planas
 - Förnyelse av kyrkvärdsbänken
 - Handikappramp anordnas mot koret nedanför korttrappan
 - Installation av ny belysning i koret med spotlights
 - Sex bänkrader under läktaren var sida mittgången avlägsnas
 - Inbyggnader under orgelläktaren, norra rummet utgörs av ett uppehållsrum, södra rummet av handikapp wc, antependieskåp samt öppet kapprum
 - Golvet på orgelläktaren planas ut och södra sidans bänkar avlägsnas
 - Karl XIV Johans emblem på läktarbarriärens mittparti återskapas
 - Orgelläktarens dörrar förses med lås
 - Ny färgsättning av inredningen med utgångspunkt i den gamla altaruppsatsen
 - Fönstren målas om och förses med nya tätninglistor
 - Installation av nytt orgelverk, enligt förslag av Walter Thür
 - Utvändigt handikappanpassning av den västra entrén
 - Tank för avlopp grävs ned i anslutning till kyrkans södra sida
 - Anbringande av fasadbelysning från fyra sidor mot kyrkan

- Befintliga bänkvärmare och elradiatorer byts ut
- 1994 - Ny tillfart till kyrkan öster om den södra av de två befintliga
- 2000 - Konservering av altartavla målad av Samuel Andersson 1834, arbetet utfört av konservator Karin Hermerén